

УДК: 351.82:338.439.02

ГЕНЕЗИС МОВИ У ГІПОТЕЗАХ ТА КОНЦЕПЦІЯХ ЛІНГВІСТІВ

Усок О. В., Корзюкова Л. П.

Професійно-педагогічний коледж Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Україна, Глухів

У статті розглянуто теоретичні засади походження мови, а саме: гіпотезу божественного її походження, біологічну (звуконаслідувальна; вигукова, або рефлекторна; звуковідтворювальна; теорія жестів, еволюційна), соціальну (теорія суспільного договору, теорія трудового договору). Визначено природу й сутність мови як біологічно-психічного явища. Комплексно проаналізовано феномен продукування мови як унікального дару, притаманного тільки людині. З'ясовано причини виникнення звуків, складів, слів. Засвідчено, що мовлення людини нерозривно пов'язане з діяльністю і виникає внаслідок її психічних й інтелектуальних здібностей. Доведено, що звукова мова є багаторівневою системою зі своїми вимогами й обмеженнями на всіх рівнях – від фонетичного і графічного до граматичного й семантичного.

Ключові слова: мова, мовлення, мислення, слово, теорії походження мови, звукосимволізм.

Усок Е. В., Корзюкова Л. П. Генезис языка в гипотезах и концепциях лингвистов/ Профессионально-педагогический колледж Глуховского национального педагогического университета имени Александра Довженко, Украина, Глухов

В статье рассмотрено теоретические принципы происхождения языка, а именно: гипотезу божественного его

происхождения, биологическую (звукоподражательная; теория возгласа, или рефлекторная; звуковоссоздаваемая; теория жестов, эволюционная), социальную (теория общественного договора, теория трудового договора). Определено природу и сущность языка как биологически-психического явления. Комплексно проанализировано феномен продуцирования языка как уникального дара, присущего только человеку. Выяснено причины возникновения звуков, слогов, слов. Удостоверено, что речь человека неразрывно связана с деятельностью и возникает вследствие его психических и интеллектуальных способностей. Доказано, что звуковой язык есть многоуровневой системой со своими требованиями и ограничениями на всех уровнях – от фонетического и графического до грамматического и семантического.

Ключевые слова: язык, речь, мышление, слово, теории происхождения языка, звукосимволизм.

O. V. Usok, L. P. Korziukova Genesis of language in hypotheses and concepts of linguists / Professional-pedagogical college of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Ukraine, Hlukhiv

In the article the theoretical principles of the origin of the language are considered, namely: the hypothesis of its divine origin, biological (sounds imitation, exclamation, or reflexive, sound reproduction, the theory of gestures, evolutionary), social (the theory of social contract, the theory of labor contract). The nature and essence of language as a biological-psychic phenomenon are determined. The phenomenon of language production as a unique gift, inherent only to a person, is analyzed in a complex way. The causes of sounds emergence, syllables, words are found out. It is verified that human speech is inextricably linked with activity and arises from its mental and intellectual abilities. It is proved that sound language is a multi-level system with its own requirements and

constraints on all levels - from phonetic and graphic to grammatical and semantic.

Key words: language, speech, thinking, word, theory of the origin of language, sound symbolism.

Вступ. XXI століття стало періодом інтенсивної комунікації, пошуку наукових парадигм, міждисциплінарних зв'язків, збагатилося успішним розвитком оригінальних ідей і лінгвістичних концепцій. Зокрема, феномен мови у третьому тисячолітті вийшов за межі суто лінгвістичних знань, адже система поглядів на мову як об'єкт дослідження розширила свої межі, охопивши психологію людини, її свідомість, мислення, сприйняття, емоції.

Зріс інтерес до історії науки взагалі, й лінгвістики, передусім, її функціонально-комунікативного аспекту. При цьому в працях з історії мовознавства головна увага приділяється еволюції поглядів на проблеми граматики й семантики, на співвідношення лінгвістичних і мисленнєвих категорій, а історія вивчення звукової сторони мови висвітлюється дуже стисло. Як правило, враховуються лише найбільш вагомні праці з фонетики, головним чином початку XIX ст., тоді як фонетичні праці більш раннього часу згадуються нечасто, відтак майже не аналізуються. Фактично ж досягненню авторів XIX ст. передувала багатовікова традиція фонетичних описів на матеріалі різних мов, на яку спиралися дослідники більш пізнього часу. Відсутність узагальнювальної праці, де б висвітлювався весь процес еволюції поглядів на фонетичний аспект мови і зміни підходів до фонетичних описів, можна вважати суттєвою прогалиною в низці багатьох наукових джерел, присвячених історії лінгвістики.

У традиційних лінгвістичних дослідженнях мова нерідко розглядається як складне багаторівневе утворення й описується з

точки зору її внутрішньої будови. Проте особливість мови полягає в тому, що це не «закрита» система, а система відкрита, рухома, динамічна, яка розвивається разом із суспільством.

Г. Кириченко зазначає, що «мірилом правильності будь-яких теоретичних висновків, теорій завжди залишається практика, експеримент, історичний досвід суспільства, хоч теорії в свою чергу активно впливають на суспільну практику, освітлюючи їй шлях до істини» [2, с. 8].

Мова – одне з найбільших творінь людства. Це найважливіший засіб спілкування, тонкий і гнучкий інструмент, за допомогою якого формується і виражається людська думка [4, с. 3]. Автор популярної книги про мову «У світі слів» В. Казанський говорить: «Ми починаємо говорити в такому ранньому віці ..., що й не пам'ятаємо, як це було, та й не замислюємося над цим. Говорити для нас так само природно, як і ходити ... Але спробуйте запитати себе: як це виходить, що ми говоримо? Що таке слово? І виявляється, що мова така складна й хитра штука, з якою не порівняється наймудріший механізм. І що слово, мабуть, найдивовижніша річ у світі ... Слово існує фізично тільки в нашому диханні, у нашому голосі, у русі мови і губ, в якихось мозкових процесах. Усе це швидкоплинно, невловимо, примарно, як тінь від птаха, що пролітає. І, проте, слова так само реальні, як речі, що нас оточують ... Це не наші легені, довільні винаходи. Слова існують незалежно від кожного з нас. Їх форма і значення загальнообов'язкові й непорушні. Вони дуже древні – древніші держав і міст, древніші найдревніших речей, що знаходять під час археологічних розкопок і зберігають у музеях. Слова, можна сказати, найдревніша річ на світі» [3, с. 6].

Таким чином, проблема походження мови є досить складною і цікавить людей із найдавніших часів. Однак і в наші дні питання щодо виникнення людської мови залишається відкритим.

На сьогодні нагромаджено стільки гіпотез, що мовознавці змушені їх класифікувати. Вивченням питання генезису мови займалися такі вчені, як В. Федоренко, Г. Кириченко, С. Шляхова та інші. Так, В. Федоренко виокремлює три теорії, а саме:

1. Теорія божественного походження мови.

Актом витворення мови завершується процес творення світу. Чимало народів походження мови приписують віддаленим у часі пращурам, високошанованим і святим засновникам племені, які були пов'язані з богами. Це спостерігаємо в міфологічних джерелах багатьох народів: давньоіранській священній книзі «Авеста», у конфуціанстві й даосизмі – китайських релігіях античного часу, які заснували Лао-цзи та Конфуцій. А в давніх греків походження мови приписано божеству торгівлі Гермесові [6, с. 10-11].

Вважаємо за доцільне додати й гіпотезу С. Шляхової, яка зазначає, що в міфології багатьох народів походження мови пов'язується з божественними силами. Так, у давньоіндійській літературній пам'ятці XXV ст. до Р. Х. «Рігведі» сказано, що перші імена встановив бог – Усезагальний ремісник, зодчий, коваль і тесля, який створив небо і землю. Він дав імена підлеглим йому богам, а мову створили перші великі мудреці під орудою бога Брхаспаті – натхненника красномовства й поезії. У пізнішій пам'ятці «Упанішадах» (IX-VI ст. до н. е.) божество входить у живі істоти і являє собою їм імена та форми за допомогою животворної сили – Атмана. «Першого дня творіння світло було відділене від темряви, і Бог назвав світло *днем*, а темряву – *ніччю*. Другого дня він створив твердь і назвав її *небом*. Третього дня – сушу і «збори вод»,

назвавши це *землею* і *морем*. Слово – енергія і знаряддя. Бог дає людині здатність говорити й навіть доручає їй створення мови: іменування тваринного світу Бог доручає Адаму» [7].

2. Біологічна теорія:

1) звуконаслідувальна (*bow-wow* (*бау-вау*) – за цією гіпотезою, людська мова постала від наслідування тих звуків, що їх видають тварини, насамперед собаки.

Найповніше теорія відбита у творах Августина. Античний філософ зазначав, що назви речей утворилися від того, яке враження вони справляли на людину: м'яке, грубе, ласкаве, добре, зле, жорстоке тощо. Наприклад, «лль» звучить м'яко, «мед» приємне на слух і т. д. Із цією гіпотезою погоджувався німецький математик Г. Лейбніц, який на матеріалі рідної мови довів, що звук [L] – м'який і вказує на швидкість. Це простежується в таких словах: *leben* (*жити*), *lieben* (*любити*), *lauf* (*біг*).

Мовознавець В. Гумбольдт розвинув запропоноване вчення й довів, що звукосполучення [li] передає уявлення про те, що ллється: *lied* (*пісня*), *licht* (*світло*), а звук [w] пов'язаний із неспокоєм, невідомістю: *wehen* (*віяти*), *wind* (*вітер*).

Згодом виникла теорія про звуко символізм. Однією з найцікавіших гіпотез є так звана ономатопоетична, згідно з якою між звуками людської мови та почуттями й емоціями людини встановлюється прямий зв'язок. Звуками людина передає свої враження від навколишньої дійсності [6, с. 4].

З ономатопоетичною гіпотезою погоджувалися Я. Грімм, Г. Штейнталь, О. Потєбня, Ш. Баллі, І. Білодід та інші відомі лінгвісти;

2) вигукова, або рефлекторна (*rooh-rooh* (*пух-пух*) – за цією гіпотезою, мова народилася з рефлекторних виражень емоцій, відчуттів: крики радості, болю, страху тощо. Однак слів-вигуків у мові

не значна кількість, менше, ніж звуконаслідувальних, тому ця гіпотеза не пояснює основної причини появи мови;

3) звуковідтворювальна (ding-ding (дінг-дінг)), що поєднується із звуконаслідувальною. Ця гіпотеза пов'язується з відтворенням нашими далекими пращурами звуків природи (дзюркотіння струмка, гуркіт каміння, крапіж, шелест листя та под.);

4) теорія жестів. Мова зародилася як інстинктивні рухи, що згодом перейшли в знаки, а знаки – у слова. На підставі цієї теорії виникло вчення про знак як мовну одиницю, про символ як знак. Звукова мова людей не дає можливості порозумітися з тваринами. Ще недавно існувала теорія про те, що в людському суспільстві мова жестів передувала виникненню звукової мови. Жестикуляція і тепер має значення в спілкуванні людей, але вона переважно супроводжує звукову мову. Зрозуміло, що ця теорія не могла бути підтвердженою жодними фактами, тим більше, що в ній ішлося про початок існування людства. Спростовує і той факт, що звукова сигналізація дуже поширена у світі тварин і було б дуже дивним, коли б її не існувало в первісних людей.

Більш глибоке психологічне осмислення теорії жестів належить німецькому психологу Вільгельму Вундту. Його знаменита концепція жестового походження мови не раз підлягала критиці з точки зору соціальних теорій, що керувалися роботою Ф. Енгельса «Роль праці в процесі перетворення мавпи в людину». Насправді, одна теорія доповнює іншу: теорія Енгельса пояснює, як через ускладнення праці й підвищення її колективності відбувається становлення людського мислення, тоді як Вундт намагається викрити динаміку семіозиса в людському суспільстві, відштовхуючись від найбільш наочних знаків у людській комунікації – жестів. Його думка щодо

перетворення мануальних і мімічних жестів у жести мовленнєві (мовні) знаходить значну підтримку в сучасній фоносемантиці;

5) еволюційна гіпотеза. Мова утворилася поступово як результат задоволення різних потреб людини, бажань: первісна людина, відчуючи задоволення, чи, навпаки, незадоволення, передавала їх не тільки жестами, а й органами мови. Поступово звукові жести закріплювалися. Цю теорію підтримували російський мовознавець радянського часу академік Микола Марр і німецький – вище згаданий Вільгельм Вундт, який уважав, що первісно існували дві мови – жестів та звуків; за допомогою жестів виражали уявлення про предмети, за допомогою звуків – почуття.

О. Журавльов пропонує звернути увагу на те, що «звуки природи не звучать самі по собі, вони супроводжують певні явища: виверження вулкана чи біг води по камінню, блиск громовиці чи трепет листя на вітру» [1, с. 125]. Одні природні явища загрожували життю людини, інші, навпаки, були безпечними. Тому, на думку вченого, первісна людина майже повністю залежала від природи. Вона теж виголошувала різноманітні звуки: низькі й високі, гучні й тихі, мелодійні й галасливі. А оскільки їх акустичні характеристики вже мали певну змістовність, то «відприродня» змістовність і стає значущістю звукового сигналу [1, с. 126].

3. Соціальні теорії:

1) теорія суспільного договору, за якою люди нібито домовилися, як вони називатимуть певні речі, істот, явища, поняття, дії тощо відповідними словами. Цю гіпотезу підтримували такі визначні вчені, як Т. Гобс, А. Сміт, П. Мопертюї, Е. Кондильяк та інші. Наприклад, згаданий П. Мопертюї вважав, що мова пройшла три етапи у своєму розвитку: жести, крики, висловлювання, які не залежали від тону та жестикуляції [6, с. 8]. Однак, щоб знайти слова,

передовсім потрібно мати мову. Тому ця гіпотеза не є актуальною у з'ясуванні причин й основ породження мови;

2) теорія трудового договору (Л. Нуаре, К. Бюхер – XIX ст.). Мова з'явилася в процесі трудової діяльності людини, на підставі вигуків, що її супроводжували. Отож, виникнення мови вчені пов'язують із колективною працею. Однак примітивна трудова діяльність могла дати незначну кількість слів. Ця гіпотеза теж не вирішує проблеми походження мови, проте є суттєвою. Сьогодні її відстоюють такі вчені, як Т. Кириченко, С. Кириченко, А. Супрун. Вони зазначають, що мова виникла на світанку історії людства з потреби здійснення суспільної праці людей у первісному колективі, погодження їхніх дій у процесі виготовлення знарядь праці та здобування засобів існування. Французький психолог П'єр Жане 1913 року висловив думку про те, що в первісному стадії почали з'являтися лідери, які мали реалізувати свою владу над іншими, тобто первісна функція слова, за здогадом цього вченого, – командування [6, с. 9].

Соціальні гіпотези пов'язують походження мови з набутими вміннями людини, із впливом на первісну людину сил природи та умов існування. За словами І. Павлова, «праця й пов'язане з нею слово зробила нас людьми» [2, с. 18].

Цікавою є ще й версія В. Федоренка про те, що найімовірніша батьківщина людини – Східна Африка – зона підвищеної радіоактивності, де під дією радіації, що впливає на спадковий білок, відбуваються мутації генетичного фонду людини. Другою можливою причиною мутацій називають стресові стани, у яких опинялися людиноподібні мавпи. А дехто поміж мовознавців вважає, що мова виникла внаслідок певних хімічних процесів у головному мозку тому, що первісні люди почали вживати в їжу м'ясо тварин [6, с. 10].

Отже, під час аналізу наукових джерел, виявляємо, що виникненню мови передувало формування мовного образу зовнішнього світу.

Не менш важливим, на наш погляд, є і питання про так зване фонетичне письмо, що висвітлює Є. Панов. Спочатку люди намагалися представити свої думки у вигляді послідовного ряду картинок – піктографічного письма, що поступово спрощувалося, стилізувалося й перетворювалося, таким чином, в умовні знаки, кожен із яких позначав окреме слово. Учений виходить із того, що в момент становлення звукової мови матеріальний і духовний світ людини був набагато біднішим, ніж сьогодні, і поділявся на меншу кількість понять. Особливе зацікавлення викликає те, що привласнення знаків явищам життя відбувалося за принципом «нове поняття – абсолютно новий знак» [5, с. 70]. Про це свідчать приклади з ряду сучасних мов архаїчного типу, відомих під назвою інкорпорувальних, де окремі мовні знаки мають вигляд цілих розгорнутих висловлювань. Наприклад, африканською мовою еве можна по-різному висловитися щодо людської ходи: «зобохобохо» – хода незграбної, повільної, великої та огрядної людини; «зодадідаді» – важка хода стомленої людини або людини, яка кульгає; «зобіабіа» – хода довгоногої людини з широким кроком; «зобехебехе» – хода слабкої кривоногої людини; «зодзедзе» – жива, моторна, невпинна хода; «зохлойхлой» – хода людини, одягненої у щось довге [5, с. 70].

Як бачимо, фонетичне письмо можна вважати найточнішим зображенням мови. Якщо до цього йшлося про русійні сили, що сприяли виникненню людської мови, то зараз ідеться про те, як людська взаємодія стала поштовхом до створення писемної мови.

Висновки. Вихідними положеннями дослідження є теорії походження мови та мовлення: звуконаслідувальна, звукосимволічна, вигукова, звуковідтворювальна, теорія жестів, фонетичного письма. Викладений вище матеріал переконливо свідчить про те, що тільки людина є носієм мови, нормальне використання якої – це передусім уміння говорити й писати, тобто створювати, породжувати нові тексти.

Література:

1. Журавлёв А. П. Звук и смысл / А. П. Журавлёв. – М.: «Просвещение», 1991. – 160 с.
2. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства: [навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2 ч.] Ч. I. Мова, її будова та функції в суспільстві / Кириченко Г. С., Кириченко С. В., Супрун А. П.; за ред. А. П. Супрун. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 168 с.
3. Маковский М. М. Удивительный мир слов и значений: иллюзии и парадоксы в лексике и семантике: Учеб. Пособие / М. М. Маковский. – М.: Высш. шк., 1989. – 200 с.
4. Новиков Л. А. Искусство слова. / Л. А. Новиков. – М.: Педагогика, 1991. – 144 с.: ил.
5. Панов Е. Н. Знаки, символы, языки / Е. Н. Панов. – М.: Знание, 1983. – 248 с.
6. Федоренко В. Л. Мовні цікавинки. Нестандартні дидактичні матеріали / В. Л. Федоренко – Х. : Вид. група «Основа», 2006. – 320 с.
7. Шляхова С. С. Тень смысла в звуке: введение в русскую фоносемантику / С. С. Шляхова. – Пермь, 2003. – 216 с.

References:

1. Zhuravlyov A. P. *Zvuk i smysl / A. P. Zhuravlyov.* – M.: «Prosveshchenie», 1991. – 160 s.
2. Kyrychenko H. S. *Narysy zahalnoho movoznavstva: [navch. posib. dlia stud. filol. spets. vyshch. navch. zakl.: u 2 ch.] Ch. I. Mova, yii budova ta funktsii v suspilstvi / Kyrychenko H. S., Kyrychenko S. V., Suprun A. P.; za red. A. P. Suprun.* – K.: Vydavnychi Dim «In Yure», 2008. – 168 s.
3. Makovskij M. M. *Udivitel'nyj mir slov i znachenij: illyuzii i paradoksy v leksike i semantike: Ucheb. Posobie / M. M. Makovskij.* – M.: Vyssh. shk., 1989. – 200 s.
4. Novikov L. A. *Iskusstvo slova. / L. A. Novikov.* – M.: Pedagogika, 1991. – 144 s.: il.
5. Panov E. N. *Znaki, simvoly, yazyki / E. N. Panov.* – M.: Znanie, 1983. – 248 s.
6. Fedorenko V. L. *Movni cikavinki. Nestandartni didaktichni materiali / V. L. Fedorenko – H.: Vid. grupa «Osnova», 2006. – 320 s.*
7. Shlyahova S. S. *Ten' smysla v zvuke: vvedenie v russkuyu fonosemantiku/ S. S. Shlyahova.* – Perm', 2003. – 216 s.